

Od żony górnika do naukowca

Zmiana systemu wartości i ról społecznych kobiet
na terenach przemysłowych Górnego Śląska

Naszym Matkom

NR 3445

Urszula Swadźba, Monika Żak

Od żony górnika do naukowca

**Zmiana systemu wartości i ról społecznych kobiet
na terenach przemysłowych Górnego Śląska**

Redaktor serii: Socjologia
Wojciech Świątkiewicz

Recenzent
Anna Barska

Spis treści

Wstęp (<i>Urszula Swadźba, Monika Żak</i>)	7
Rozdział 1	
Wartości i role społeczne kobiet jako przedmiot badań naukowych .	11
1.1. Wartości w socjologii — problematyka, definicja	11
1.2. Koncepcja zmian wartości Ronalda Ingleharta — zastosowanie do badań empirycznych	13
1.3. Role społeczne — zagadnienia teoretyczne	15
1.4. Role społeczne kobiet	19
1.5. Wartości i role społeczne śląskich kobiet	22
1.6. Koncepcja analizy wartości i ról społecznych kobiet	24
Rozdział 2	
Historyczne uwarunkowania ewolucji systemu wartości i ról społecznych śląskich kobiet	27
2.1. Wartości życiowe i role społeczne śląskich kobiet w początkach kształtowania się industrializmu	27
2.2. Wartości i role społeczne śląskich kobiet w okresie międzywojennym	32
2.3. Zmiany wartości i ról społecznych kobiet — okres realnego socjalizmu	38
2.4. Zmiana wartości i ról społecznych kobiet — okres transformacji systemowej	43
Rozdział 3	
Śląskie kobiety w badanych dzielnicach Katowic — analiza metodologiczna	49
3.1. Opis badanych dzielnic Katowic	49
3.2. Metodologiczne podstawy badań	53

Rozdział 4	
Zmiany w strukturze demograficzno-społecznej badanych kobiet	57
4.1. Pochodzenie regionalne, identyfikacja etniczna	57
4.2. Wiek, stan cywilny, liczba dzieci	60
4.3. Wykształcenie badanych kobiet, wykształcenie rodziców	64
4.4. Autodeklaracje religijności	70
Rozdział 5	
System wartości śląskich kobiet	75
5.1. Rodzina, praca i religia w systemie wartości kobiet	76
5.2. Rola wartości afiliacyjnych w systemie wartości	79
5.3. Rola wartości egzystencjalnych w systemie wartości	83
5.4. Religia w systemie wartości kobiet	91
Rozdział 6	
Role żony i matki dawnych i współczesnych Ślązaczek	97
6.1. Role kobiece i męskie w opinii śląskich kobiet	98
6.2. Wartości w życiu małżeńsko-rodzinnym — śląskie kobiety w roli żon	102
6.3. Życie rodzinne współczesnych śląskich kobiet	107
Rozdział 7	
Córki, matki i babki — Ślązaczki w roli pracownic	125
7.1. Zawody kobiece — zawody męskie. Czy nadal stereotypowe postrzeżenie?	126
7.2. Praca zawodowa respondentek i uzyskiwane z niej dochody	129
7.3. Motywacja do pracy i zadowolenie z niej	133
7.4. Mobilność społeczno-zawodowa. Przynależność do grupy społeczno-zawodowej ojca, matki, babek respondentki	137
Rozdział 8	
Work-Life Balance po śląsku	143
8.1. Pracować czy nie pracować? Praca zawodowa w opinii śląskich kobiet	146
8.2. Praca zawodowa a rodzina — czy jest możliwa synergia?	151
8.3. Role kobiet i mężczyzn w życiu rodzinnym — opinie śląskich kobiet	157
Zakończenie (<i>Urszula Swadźba, Monika Żak</i>)	161
Bibliografia	167
Summary	179
Zusammenfassung	181

Wstęp

Problematyka kobieca doczekała się już wielu opracowań teoretycznych i empirycznych. Są wśród nich również opracowania socjologiczne. Podejmują problemy związane z nierównością płci, dostępem kobiet do rynku pracy, tożsamością kobiet, władzą w rodzinie, a także łączenia ról pracowniczych z rolami rodzinnymi. Te zagadnienia nie były jednak analizowane z punktu widzenia kulturowego.

Aktualnie jesteśmy świadkami osłabiania kulturowego wzoru — presji wywieranej na kobietach, aby przede wszystkim wypełniały role żony i matki. Prowadzone badania socjologiczne wskazują na wciąż istniejące bariery w awansie zawodowym kobiet oraz na problemy wynikające z łączenia ról społecznych. Taka sytuacja dotyczy kobiet w Polsce, ale szczególnie na Śląsku. Przez długi okres industrialny kobiety na Śląsku stereotypowo były kojarzone z niepracującą żoną, dbającą za to o ciężko pracującego męża górnik. Tak było w okresie powstawania przemysłu na Śląsku, gdy panowali tu Niemcy, w międzywojniu, a następnie w okresie realnego socjalizmu. Dostępność miejsc pracy prawie wyłącznie w przemyśle, przede wszystkim dla mężczyzn, utrwaliła kulturowy podział ról społecznych na męskie — związane z pracą zawodową, i żeńskie — mające związek z prowadzeniem domu i wychowaniem dzieci.

Jednak ostatnie lata stopniowo zmieniły ten podział. Procesy restrukturyzacyjne i modernizacyjne, jakie przeszedł w trakcie transformacji śląski przemysł, spowodowały zmniejszenie jego produkcji. Ten fakt wpłynął na zmniejszenie zatrudnienia. Obniżył się więc odsetek osób, przede wszystkim mężczyzn, pracujących w przemyśle, a szczególnie w górnictwie. Powstały miejsca pracy w usługach, w których równie chętnie zatrudniano kobiety jak mężczyzn. Śląskie kobiety już wcześniej znajdowały własną drogę zawodową, aby się realizować poza domem. Należy jednak przyznać, że na skalę masową

dziewczęta z rodzin robotniczych zaczęły podejmować studia, a pracę zawodową traktować jako oczywistość dopiero w ostatnim okresie. Zmieniają się więc role społeczne Ślązaczek i zmienia się kontekst społeczny wypełniania wielu ról społecznych — żon, matek i pracownic. Środowisko, w którym role płci były ściśle rozdzielone, zmienia sposób definiowania zadań społecznych kobiet i mężczyzn.

Celem niniejszej pracy jest zdiagnozowanie dokonującej się zmiany systemu wartości śląskich kobiet (wartości pracy i wartości rodziny) i wynikających z tego systemu wartości ról społecznych. Przemiany te zostaną pokazane na tle historycznym, aby uwypuklić genezę kulturowego ukształtowania się systemu wartości i wynikających z niego ról społecznych. Następnie autorki przedstawią aktualne zmiany tych ról — w wymiarze świadomościowym i w wymiarze ich realizacji. Wykorzystają do tego celu teorię Ronalda Ingleharta i dokonają analizy tej kategorii społecznej, w której zmiany w systemie wartości zachodzą najgwałtowniej. Opisywane przekształcenia mają konsekwencje w realizacji ról społecznych. W pracy zostanie omówiona międzypokoleniowa mobilność społeczna w społeczności śląskich kobiet. Ślązaczki częściej osiągają wyższe wykształcenie i podejmują pracę zawodową w sektorze usług. Praca ma dla nich wymiar samorealizacyjny. Modyfikacji podlega stereotypowy podział obowiązków domowych na kobiece i męskie; dotyczy to również obowiązków kobiety jako matki i mężczyzny jako ojca. Kulturowa zmiana następuje w sferze świadomościowej oraz behawioralnej.

Aby osiągnąć cel pracy, autorki przeprowadziły w 2013 r. badania empiryczne w dwu robotniczych (górnictwych) dzielnicach Katowic — Nikiszowcu i Giszowcu. Badaniom poddano kobiety mieszkające na terenie tych dzielnic. Analiza empiryczna została poprzedzona eksploracją materiałów i opracowań historycznych dotyczących badanego tematu.

Praca składa się z 8 rozdziałów. Rozdział 1. zawiera zarysowane teoretyczne podstawy analizy. Zostało w nim zdefiniowane pojęcie wartości i pojęcie roli społecznej. Autorka pokrótce omówia teorię Ronalda Ingleharta dotyczącą zmian systemów wartości, która będzie wykorzystana w analizie empirycznej. Następnie przedstawia zastosowaną teorię ról społecznych, a szczególnie dwa jej nurty — strukturalny i interpretacyjny. Pokazuje sposób zastosowania teorii ról społecznych do badań empirycznych. Omawia role społeczne kobiet na przykładzie wybranej literatury oraz role społeczne śląskich kobiet. Na koniec autorka przedstawia własną koncepcję analizy wartości i ról społecznych śląskich kobiet.

Rozdział 2. obejmuje analizę historyczną systemu wartości i ról społecznych Ślązaczek, zaczynającą się od 2 połowy XIX w., w początkach kształtowania się industrializmu, poprzez międzywojnie, okresy realnego socjalizmu i transformacji systemowej. Pokazana jest w nim ewolucja wartości życiowych, a szczególnie ról społecznych kobiet.

W rozdziale 3. opisane są metodologiczne podstawy badań empirycznych i zaprezentowane badane dzielnice Katowic — Nikiszowiec i Giszowiec, dzielnice, które powstały na przełomie XIX i XX w. dla górników kopalni „Gische”. Szczególną wagę autorka przywiązuje do ich specyfiki społeczno-zawodowej. Następnie przedstawia metodologiczne podstawy zrealizowanych badań empirycznych.

Rozdział 4. zawiera charakterystykę społeczno-demograficzną badanej grupy śląskich kobiet, obejmującą pochodzenie regionalne kobiet oraz identyfikację etniczną, pomocną w interpretacji poszczególnych odpowiedzi. Charakterystyka dotyczy też wieku, stanu cywilnego i liczby dzieci. Szczegółowo zostało omówione wykształcenie respondentek i ich rodziców, przydatne w prezentacji mobilności badanego środowiska. Ostatni punkt to charakterystyka autodeklaracji religijności. Jest ona wskaźnikowa w omówieniu zmian dotyczących wypełniania jednej z ról społecznych kobiety — matki, przekazicielki wartości religijnych.

Rozdział 5. poświęcony jest systemowi wartości badanych kobiet. Szczególne miejsce zajmuje analiza trzech głównych wartości śląskich: rodziny, religii i pracy. W życiu kobiet ważne są również inne wartości — afiliacyjne i egzystencjalne. Końcowe rozważania w tym rozdziale dotyczą roli wartości religijnych, umożliwiają odpowiedź na pytanie o transmisję międzypokoleniową tej wartości w społeczności śląskiej.

Rozdział 6. traktuje o rolach rodzinnych. Analizę rozpoczyna charakterystyka rodzin respondentek, liczby dzieci i planowanych decyzji prokreacyjnych. Autorka bada podział obowiązków w rodzinie, ze szczególnym uwzględnieniem opieki nad dziećmi. Analiza jest przeprowadzona w płaszczyźnie międzygeneracyjnej.

Rozdział 7. stanowi analizę ról pracowniczych i zawodowych kobiet. Najpierw przedstawiane jest postrzeganie możliwości wykonywania ról zawodowych przez poszczególne płcie. Następnie autorka charakteryzuje wykonywaną przez respondentki pracę zawodową, motywację do jej podjęcia oraz zadowolenie z jej wykonywania. W tym rozdziale znajduje się odpowiedź na pytanie, czy i w jakim stopniu społeczności śląskie wykazały się międzygeneracyjną mobilnością społeczną i zawodową.

Rozdział 8. to próba przybliżenia problematyki *Work-Live Balance* w wydaniu regionalnym. Autorka prezentuje poglądy respondentek na wybrane aspekty łączenia ról żony, a szczególnie matki z obowiązkami pracownicy.

Zakończenie jest poświęcone charakterystyce aktualnych typów systemów wartości i wypełnianych ról społecznych śląskich kobiet. W podsumowaniu są wykorzystane wcześniej przedstawione teorie socjologiczne, zmiany systemów wartości i teoria ról społecznych.

Autorki podjęły się zbadania opisywanej problematyki, aby przedstawić wartości i role kobiet w wymiarze kulturowym w specyficznej społeczności ślą-

skiej. Przez dziesięciolecia wypełnianie ról społecznych było ściśle rozdzielone między płciami. Przybliżenie zmiany kulturowej, która zaszła wśród śląskich kobiet, pozwoli chociaż częściowo obalić istniejące stereotypy i wyeksponować rzeczywistą sytuację kobiet na Śląsku.

Urszula Swadźba, Monika Żak

Urszula Swadźba, Monika Żak

**From the wife of a miner to a scientist
The changes of the system of values and social roles of women
in the post-industrial areas of Upper Silesia**

Summary

The problems associated with women were already discussed in works of theoretical and empirical scholarship. Among those works there are sociological works as well. They engage problems related to the inequality of genders, the access of women to the job market, the identity of women, the authority in the family and the juggling acts of combining professional roles with family roles. However, these problems were not discussed from the perspective of culture.

Nowadays we are witnessing the weakening of the cultural model of pressure directed to women that they fulfil above all the role of a wife and a mother. The sociological research which is conducted indicates the continuing existence of barriers in the professional advancement of women and the problems associated with combining a number of social roles. Such a situation refers to women in Poland but it is especially so in reference to Silesia, for the roles of Silesian women change as well as the social context of performing many roles: the roles of wives, mothers and female employees. The milieu in which formerly the social roles of genders were strictly separated changes the way in which the roles of women and men are defined. The present monograph contains a discussion of the research conducted among women who inhabit the post-industrial areas of Upper Silesia. The work features opinions about the system of values, the interpretation of social roles – especially the role of a wife, mother and a female employee — and insight into the stereotypical division of the roles of women and men.

Urszula Swadźba, Monika Żak

Von der Ehefrau eines Bergmanns bis zur Wissenschaftlerin Der Wandel vom Wertesystem und von gesellschaftlichen Rollen der Frauen in den postindustriellen Gebieten des Oberschlesiens

Zusammenfassung

Die Frauenproblematik wurde schon zum Thema von zahlreichen theoretischen und empirischen Monografien unter denen es auch soziologische Abhandlungen gab. Sie befassen sich mit: Gleichstellung der Geschlechter, Zugang der Frauen zum Arbeitsmarkt, Frauenidentität, Macht in der Familie und Fähigkeit, die Arbeitsrollen mit Familienrollen in Einklang zu bringen. Alle genannten Probleme waren jedoch hinsichtlich der Kultur noch nicht behandelt.

Heutzutage beobachten wir, dass das Kulturmuster, den Druck auf Frauen auszuüben, vor allem die Ehefrau- und Mutterrolle zu erfüllen, an Bedeutung verliert. Die Ergebnisse soziologischer Forschungen weisen darauf hin, dass es noch immer Hindernisse für beruflichen Aufstieg der Frauen und die aus verschiedenen gesellschaftlichen Rollen der Frauen folgenden Probleme gibt. Solche Situation betrifft die in Polen und vor allem in Oberschlesien lebenden Frauen. Die gesellschaftlichen Rollen der Schlesierinnen (als Ehefrauen, Mütter und Angestellte) und die sie bewirkenden sozialen Faktoren sind zwar Veränderungen unterworfen. In dem Milieu, in dem die Geschlechterrollen früher strikt getrennt waren, werden die von Frauen und Männern ausgeübten Rollen anders definiert. Die vorliegende Monografie erörtert die Ergebnisse der unter den in postindustriellen Gebieten Oberschlesiens wohnenden Frauen durchgeführten Forschungen. Geschildert werden hier Meinungen über Wertesystem, Interpretation von gesellschaftlichen Rollen — insbesondere der Ehefrau, der Mutter und der Angestellten, als auch über Beurteilung von der stereotypen Rollenverteilung innerhalb der Gesellschaft.

Redakcja: Justyna Mroczkowska

Projekt okładki: Krzysztof Dziki

Przygotowanie graficzne wklejki: Magdalena Starzyk

Redakcja techniczna: Barbara Arenhövel

Korekta: Lidia Szumigala

Łamanie: Edward Wilk

Copyright © 2016 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-8012-818-7

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-8012-819-4

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 11,5 + wklejka. Ark. wyd. 14,5.
Papier offset kl. III, 90 g Cena 20 zł (+ VAT)

Druk i oprawa

„TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław